

UOT 94 (479.24); 39

TİFLİS ŞƏHƏRİNDƏKİ AZƏRBAYCAN ADƏT-ƏNƏNƏLƏRİNİN
TARİXİ SƏCİYYƏSİ (XIX-XX ƏSRİN ƏVVƏLLƏRİ)

Rəhim M.MƏCNUNOV*

Dünyanın ən qədim insan yaşayış məskənlərindən biri olan Cənubi Qafqazın bir sıra bölgələri Azərbaycan mədəniyyətinin təşəkkülü və təkamülündə böyük rol oynamışdır. Cənubi Qafqazın aborijen əhalisi olan Azərbaycan türkləri bu coğrafi məkanda çox geniş arealda məskunlaşmış, fəaliyyət göstərmiş və özlərinə məxsus zəngin bir mədəniyyət yaratmışdılar.

Azərbaycan türklərinin yaşayış-yaratdıqları belə bölgələrdən biri də hələ orta əsr mənbələrində Arranın şəhərlərindən biri sayılan Tiflis şəhəri olmuşdur. Xalqımızın yaratdığı zəngin mədəniyyətin formalaşmasında bu şəhərin xüsusi yeri və rolu olmuşdur. Bu şəhər tədqiqat üçün seçdiyimiz XIX-XX əsrin əvvəlləri dövründə də Azərbaycan mədəniyyətinin mühüm mərkəzlərindən birinin rolunu oynamışdır, zəngin mədəniyyətimizin bir parçası məhz bu şəhərlə bağlı olmuşdur.

Qafqazın qədim türk mərkəzlərindən biri olan Tiflis tarixən həm də Qafqazda İslamın əsas mərkəzlərindən biri kimi tanınmışdır. Hələ VIII-XII əsrlərdə burada müsəlman dövləti fəaliyyət göstərmiş, Tiflisin özündə və ətraf bölgələrində lap qədim zamanlardan türk, o cümlədən Azərbaycan türk əhalisi məskunlaşmışdır.

Tiflis şəhəri XIX-XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanın dini və dünyəvi təhsilinin inkişafında mühüm bir mərkəz olmuşdur. Azərbaycanın neçə-neçə elm və mədəniyyət xadimləri, görkəmli ruhaniləri Tiflisin ruhani və dünyəvi məktəblərində təhsil almışdılar.

Aparılmış tədqiqatlar təkzibolunmaz şəkildə sübut edir ki, XIX-XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan mədəniyyətinin elə bir sahəsi yox idi ki, bu sahənin inkişafında Tiflis şəhərinin rolu olmasın. Tiflis həmin dövrdə Azərbaycan elm və mədəniyyət xadimlərinin yetişməsində, nəsrimizin, nəzmimizin, dramaturgiyamızın, musiqimizin, folklorumuzun, teatrımızın, mətbuatımızın, maarifimizin, elmi-fəlsəfi fikrimizin inkişafında əvəzsiz rol oynamış mədəni mərkəzlərdən biri olaraq Azərbaycan mədəniyyətinin ən mühüm inkişaf mərkəzlərindən biri kimi tanınmışdır.

Məqalədə qədim Azərbaycan adət-ənənələrinin Tiflis şəhərində yaşadılması, xalqın bunlara əməl etməsi tədqiq olunmuşdur. Toy, nişan, dəfn, nigah mərasimlərinin oxşar və fərqli xüsusiyyətləri araşdırılaraq tədqiqat predmetinə çevrilmişdir.

Açar sözlər: Tiflis, Azərbaycan etnoqrafiyası, türk, adətlər, toy, dəfn.

Giriş. Tiflis şəhəri çox qədim və zəngin tarixə malik Azərbaycan mədəniyyətinin ayrılmaz parçasıdır. Bu şəhər qədim Azərbaycan ocağıdır. Şəhərin

* *Polis Akademiyasının “İctimai elmlər” kafedrasının rəisi, tarix üzrə fəlsəfə doktoru; rehim.mecnunov@mail.ru; ORCHİD ID: 0000-0001-5872-5459*

istər sosial-iqtisadi, istər ictimai-siyasi, istərsə də mədəni inkişafında Azərbaycan türkləri çox mühüm rol oynamışlar. Azərbaycanlıların sıx yaşadıkları və məskunlaşdıqları ərazilərə Tiflis şəhəri və ətrafı, keçmiş Tiflis quberniyasının Loru–Pəmbək bölgəsi, Borçalı, Ahalkələk, Telavi qəzalarını da aid etmək olar.

Tiflis şəhəri, onun tarixi, əhalisi barədə ən müfəssəl və dəqiq məlumatları ərəb mənbələri və müəllifləri verir. Onlardan IX-X əsr coğrafiyaşünas tarixçiləri Məsudi, İstəxri, İbn Havqəl, Əl-İdrisi, Əl-Müqəddəsinin və digərlərinin məlumatları xüsusilə qiymətlidir. Onlar “Tiflisi Arranın şəhəri, Arranda Bərdə, Bab əl-Əbvab və Tiflisdən böyük şəhərin olmadığını, Arranın sərhəddinin şərqdən qərbə Bab əl-Əbvabdan Tiflisə qədər olduğunu, Tiflisdə İslamın hədis elminin geniş yayıldığını və bu elmlə məşğul olanlara hörmət edildiyini, tiflislilərin qədim nəzəriyyələrə (təlimlərə) əsasən sünnilik tərəfdarlarının fikirlərini müdafiə etdiklərini, Tiflisin ətrafındakı kəndlərin yalnız X əsrdə gürcülərin əlinə keçdiyini və Tiflisin müsəlman sərhəd şəhəri olması” kimi müxtəlif maraqlı məlumatlar vermişlər.

XIX əsrin I yarısında Cənubi Qafqazda çar hakimiyyətinin getdikcə öz mövqelərini möhkəmləndirməsi, burada həyata keçirdiyi müstəmləkə siyasəti onun milli maraqlarına xidmət etməklə yanaşı regionda xristianlığın, rus və Avropa mədəniyyətlərinin yayılmasına da təsir göstərirdi. Qeyd olunan dövrdə Cənubi Qafqazda hakim din İslam dini, hakim dil türk dili, hakim nüfuza malik olan xalq isə regionun yerli sakinləri olan və demək olar ki, bölgənin 2/3 hissəsindən də artıq ərazidə məskunlaşmış Azərbaycan türkləri idi. Bu xalqı – «tatar» kimi adlandıran çarizm onun torpaqlarını imperiya daxilində «əritmək», özünü isə bütünlükdə əsarətə almaq və assimliyasıya etmək üçün Azərbaycan türklərinin tarixini, mədəniyyətini, etnologiyasını, psixologiyasını və mentalitetini öyrənmək istəyirdi. Təbii ki, imperiya maraqlarına xidmət məqsədi daşıyan bir çox statistik külliyyatlar, əsərlər, müəyyən tədqiqatlar qeyd etdiyimiz maraqlara qulluq edirdi. Lakin, bu gün həmin məxəzlər bizim üçün Azərbaycan xalqının qədim və zəngin mədəniyyət tarixinin araşdırılmasında və tədqiqində əvəzsiz mənbəyə çevrilmişdir.

Hazırkı tədqiqatımızın predmeti isə Azərbaycan türklərinin tarixən məskunlaşdıqları və böyük mədəni iz qoyduqları Tiflis şəhəri və onun ətraf ərazilərində bu xalqın yaratdığı zəngin mədəni irsin öyrənilməsidir.

Hələ XVIII əsrin 80-ci illərində Şərqi Gürcüstanın Rusiyanın himayəsinə keçməsilə Azərbaycanın tarixi Qazax, Şəmsəddil və Borçalı torpaqları da bu imperiyanın əsarəti altına düşmüş oldu. Artıq XIX əsrin I yarısında bütünlükdə Cənubi Qafqazı istila edən çarizm mühüm coğrafi-strateji mövqedə yerləşən Tiflis şəhərini özünün siyasi–inzibati mərkəzinə çevirdi. Qeyd edək ki, hələ qədim dövrlərdən Tiflis şəhəri Qafqaz müsəlmanlığının mərkəzlərindən biri olmuş, şəhər beş əsrə qədər müsəlmanların idarə etdiyi dövlətin - əmirliyin paytaxtı olmuş, demək olar ki, XVIII əsrin ortalarına qədər türk–müsəlman dövlətlərinin tərkibində və ya təsirində olmuşdur. Təbii ki, qeyd olunan amillər Tiflisdə və onun ətraf ərazilərində türk-islam mədəni ənənələrinin formalaş-

masında az rol oynamamışdır. Tiflis şəhərində və onun ətraf ərazilərində yaşayan Azərbaycan türklərinin zəngin mədəniyyəti, musiqisi, ədəbiyyatı, yaratdığı incəsənət nümunələri, ailə-məişəti, adətləri və s. Azərbaycanın mədəniyyət tarixinin ayrılmaz parçasıdır [6, 82].

Tiflisdə Azərbaycan adət-ənənələri. XIX əsrin I yarısında Gürcüstan ərazisində - Tiflis şəhəri və ətraf ərazilərində, Borçalıda, Loruda, Pəmbəkədə yaşayan Azərbaycan türklərinin - ailə məişəti, nikah, toy, yas mərasimləri, adətləri, inamları, oyunları, folkloru, musiqisi və s. məsələləri zəngin mədəniyyətimizin ən parlaq səhifələrindən birini təşkil edir.

Gürcüstanda – Tiflis və Borçalıda azərbaycanlıların yaşadıkları bölgələrdə tarixi şərait, sosial-ictimai və iqtisadi-siyasi inkişaf, təbii-coğrafi amilin təsiri ilə ümumazərbaycan səciyyəli ailə və ailə məişətinin lokal xüsusiyyətləri ilə fərqlənən məhəlli variantı yaranmış və özünə məxsus cəhətləri hesabına zənginləşmişdir. XIX əsrin I yarısında Gürcüstan azərbaycanlılarının ailə-məişət münasibətləri özünəməxsus xarakterik xüsusiyyətlərə malik olmuşdur. Azərbaycanın digər bölgələrində olduğu kimi burada da ailənin böyük və kiçik tipləri olmuşdur. Tiflis şəhərində əsasən kiçik ailə tipi, ətraf bölgələrində isə əsasən tərkibində qan qohumluğuna əsaslanan 3-4, bəzən isə hətta 5 nəslin nümayəndəsini özündə birləşdirən, «böyük külfət», «birlikli ev», «çoxluq ev» kimi adlandırılan böyük ailələr mövcud idi [10, 23]. Bu tipli ailələr bir damın altında yaşayırdılar və onların yaşadığı evlər «yuva», «yurd», «koma», «dam», «ev», «imərət» və s. kimi terminlərlə ifadə olunurdu [9, 21].

Qeyd edək ki, azərbaycanlı ailələrdə ailə münasibətləri möhkəm əsaslar üzərində formalaşmış, böyüyə hörmət prinsipi daim gözlənilmişdir. Eyni zamanda Azərbaycan türklərində patronomiya münasibətləri güclü olmuş, böyük ailələrə nəslin ağsaqqalı rəhbərlik etmiş, ailələr öz bütövlüyünü, tamlığını qoruyub saxlamışdır. Qeyd edək ki, burada ictimai və sosial-iqtisadi səbəblər də, müəyyən rol oynamışdır. Bu barədə A.M.Arqtinskiy-Dolqorukov qeyd edərək bildirirdi: «Tatarlarda ailə parçalanması çox nadir hadisədir. Onlar hər vəchlə ailə parçalanmasından qaçırlar. Həyat təzləri onların kiçik ailələrə bölünməsinə imkan vermir. Zərurət üzündən kiçik ailələrə bölünənlər böyük çətinliklərlə üzləşirlər» [8, 46].

Azərbaycan ailələrində böyüyə, ağsaqqala münasibət, ehtiram belə desək yalnız şaquli tabeçilik münasibətləri üzərində qurulmur, eyni zamanda daxildən gələn hörmət, ailə tərbiyəsi əsasında da formalaşır. Bununla bağlı məşhur rus tarixçisi və hərbi xadimi N.F.Dubrovin qeyd edirdi ki: «böyüklərə hörmət tatarların ailə məişətinin əsasını təşkil edir. Başqa üzvlərə nisbətən ailənin başçısı daha böyük hörmətə malikdi. Atanın vəfatından sonra böyük oğlu onun yerini tutur. Kiçik qardaşlar böyük qardaşı özlərinin başçısı bilirlər» [11, 74]. Özündən yaşca böyük olana, ağsaqqala hörmət, ona ehtiram göstərmək, özündən kiçiklərə və zəif olanlara qarşı isə mərhəmətli olmaq Azərbaycan türklərinin daim irsi-genetik keyfiyyəti kimi çıxış etmiş, onların tarixlərinin və mədəniyyətlərinin bir parçası olmuşdur. Biz bu məsələlərə qəhrəmanlıq eposumuz

olan «Kitabi-Dədə Qorqud» və «Koroğlu» dastanında rast gələ bilərik.

Nəslin ağsaqqalı və ağbirçəyi onların mənəvi ata və anası hesab olunurdu. Toy və yas mərasimləri, qonaq qəbulu, mübahisələrin həlli, əmlak bölgüsü və s. məsələlər böyüklərin rəhbərliyi və məsləhətləri ilə həll olunurdu. Qeyd edək ki, hal-hazırda da Gürcüstan azərbaycanlıları arasında, eləcə də, Azərbaycanın bir sıra bölgələrində bu adətlər qalmaqdadır.

Həmçinin ailədə qadınların öz yeri və mövqeyi olurdu. Yaşına və mövqeyinə görə qadınlar arasında işlərin bölgüsü həyata keçirilirdi. Belə ki, əgər böyük ana çörək, xörək bişirirdisə, böyük gəlinlər xəmir yoğurur, inək sağır və süd məhsullarını emal edirdilər. İkinci yaş qrupuna daxil olan gəlinlər isə taxıl xəlbirləyir, un ələyir, ocaq qalayır, xalça, palaz, xurcun, çuval toxuyur, corab hörür və ailə üzvləri üçün üst geyimi tikirdilər. Xatırladaq ki, böyük ailələrdə qızların bacarığı, qabiliyyəti onların xalça, kilim, palaz, corab toxuması, tikmə işini bilməsi ilə ölçülürdü. Bu bacarığa malik olan qızlar ailədə xüsusi hörmət sahibi idi [2, 12-13].

Məşhur gürcü şairi A.Çavçavadze Gürcüstanda yaşayan Azərbaycan türkləri haqqında çox maraqlı fikirlər söyləyərək, onların böyüyə hörmət və ehtiram ruhunda tərbiyə olunduqlarını bildirmişdir: «...ata-analarının həmişə böyük kimi yolunu gözləyir. Evə daxil olduqda cavanlar ayağa qalxaraq yer göstərilir. Validənlər qocalıq dövründə yaxşı geyinirlər. Ocağa, ailəyə gələn gəlinlər qayınatanın, qayınananın həmişə qulluğunda dururlar. Böyüklərdən həyə edirlər. Nəslin qocaları, kişilər onlar üçün qayınata, qadınları isə qayınənədir» [1, 160].

XIX əsrin əvvəllərində Azərbaycanın bütün bölgələrində olduğu kimi burada da «Qana qan» prinsipi - qan intiqamı adəti mövcud idi. Onlar “zədə” vurandan, “yara” yetirəndən qisas almadan başı dik gəzməmişlər. Ailə üzvü, yaxud yaxın qohumları öldürülən ailə mütləq səbəbkardan intiqam alırdı. İslam dinində də bu adət öz əksini tapmışdı. Bu barədə müqəddəs Quranın əl-Maidə surəsinin 45-ci ayəsində buyurulurdu: «Biz yazıb hökm etdik ki, canın qisası can, gözün qisası göz, burununku burun, qulağınkı qulaq, dişinki diş və yaralarınkı yaralardır. Lakin hər kəs (qisası) bağışlasa, bu onun üçün bir kəffərədir. Allahın nazil etdiyi (kitab və şəriət) ilə hökm etməyənlər, əlbəttə, zalımdırlar!». Bu prinsip - qanı qanla yumaq azərbaycanlılarda mərdliyin, nəslə-kökə bağlılığın, etibarlılığın rəmzi kimi qəbul edilirdi. Ə.Təhləlinin də qeyd etdiyi kimi ailələr “qisası qiyamətə qoymayan” oğullarına “Qanni”, “Laqan” və s. kimi ləqəblər verirdilər [7].

Nikah adətlərinə gəlincə isə Tiflisdə, ümumilikdə Gürcüstanda yaşayan azərbaycanlılar arasında XIX əsrin I yarısında təkəbinlilik və bəzi hallarda (uşaq olmayanda və ya istisna hallarda oğlan uşağı olmayanda) isə cütəkəbinlilik olmuşdur. Nikah şəriət qaydalarına uyğun şəkildə həyata keçirilirdi. Qohumlarla nikaha girmək çox geniş yayılmışdı. Bu barədə A.Zaxarov «Социальное положение женщин у Закавказских татар» adlı yazısında geniş məlumat vermişdi. Bundan başqa «Beşikçətmə», «Göbəkçəsmə», «Sözkəsdı» kimi adətlər mövcud idi. Bununla yanaşı, bütün Cənubi Qafqaz müsəlmanları

arasında olduğu kimi tədqiq etdiyimiz bölgədə yaşayan Azərbaycan türkləri arasında levirat (arvadının ölümündən sonra kişinin subay baldızına evlənməsi) və sororat (ərin ölümündən sonra qadının öz qaynına ərə getməsi) nikah adətləri də var idi. Sororat nikah adəti barədə H.Həvilov məlumat verərək bunun mənəvi və maddi amillərlə bağlı olduğunu bildirirdi [3, 64]. Tədqiqatçı alim N.Quliyeva levirat adətinin xalq arasında “yaraya yarpaq”, “yaraya qaysaq” və s. kimi adlandırıldığını qeyd edirdi [5, 57].

Tiflis və ətraf bölgələrində yaşayan Azərbaycan türklərinin çox maraqlı el şənlikləri, bayramları və xüsusilə də toy mərasimləri olmuşdur. Bildiyimiz kimi türk xalqlarının toy mərasimi adətləri barəsində çoxlu maraqlı fikirlər mövcuddur. Toyun 3 gün, 7 gün bəzən isə hətta 40 gün çəkdiyi də qeyd olunur. Məsələn, müəyyən nağıllarımızda, dastanlarımızda toyun 40 gün, 40 gecə keçirildiyi bildirilir. Tiflis azərbaycanlılarının və Borçalı camaatının toy mərasimləri adətən 3 gün keçirilmişdir. Mərasimin ilk iki günü toy evinə dəvət olunan aşıqlar dastan danışır, müxtəlif saz havaları ifa edirdilər. Məhz bu gecələrə xalq arasında “dastan gecəsi” və ya “qonaqlıq” deyirdilər. Toyun üçüncü günü isə “nəmər gecəsi” adlanırdı. Toyun üçüncü gününün səhəri iki zurnaçı və bir nağaraçıdan ibarət üçlük müxtəlif el havaları ifa edirdilər [2, 59]. Toyu mağarbaşı aparırdı. Toy mərasimində müxtəlif oyunlar oynayı, qurşaq tutub güləşirdilər.

Tiflis, eləcə də Gürcüstan azərbaycanlılarının əsas adətlərindən biri də adqoyma ilə bağlı idi. Qoyulan adlar – islam mənşəli, türk mənşəli, bayram, xüsusi gün və aylarla bağlı, səma cismləri, quşlar və heyvanlarla bağlı adlar olurdu. Qeyd edək, bu xüsusiyyətlər təkcə Tiflis azərbaycanlılarına deyil, bütövlükdə xalqımıza mənsub olan ümumi xarakterik cəhətlərdəndir.

Tiflis azərbaycanlıları bütün Azərbaycan xalqı kimi dostluğa vəfalı, etibarlı olmuş, qonaqpərvərlikləri ilə seçilmişdilər. Onlar süfrəyə, kəsilən duz çörəyə hörmətlə yanaşmış, bunu müqəddəs bilmiş, öz qonaqpərvərliklərini nəsil-dən-nəsilə ötürmüşdülər. Gürcüstan azərbaycanlılarının ailə-məişətinin görkəmli tədqiqatçısı, alim etnoqraf Ə.T.Əliyev köhnə tiflislilərin qonaqpərvərliyi, «qardaşlıq-bacılıq» mərasimi barədə bildirmişdir ki, orta əsrlərdən üzü bəri köhnə Tiflisdə qaraçuxalılar (Meydan, Şeytanbazar və Ortaçala məhəllələrində yaşayan azərbaycanlılar) istər «qardaşlıq-bacılıq» mərasimi (yeni anadan olmuş körpənin qırxı çıxandan bir qədər sonra keçirilirdi) zamanı, istərsə də dost qəbul etdikdə süfrəyə mütləq motal pendiri, göy-göyerti və «xramuli» balığı da düzərmişlər [2, 96]. Qeyd edək ki, balıq ruzi, bərəkət, bolluq və firavanlıq rəmzi hesab olunurdu.

Xalqımızın dəfn mərasimləri tarixin müxtəlif dövrlərində müxtəlif forma və məzmununa malik olmuşdur. Dəfn etmənin bir çox növləri haqqında arxeoloji və etnoqrafik tapıntılar dolğun məlumat verir. Lakin İslamı qəbul etdikdən sonra Azərbaycan türkləri vahid, şəriət qaydalarına uyğun dəfn mərasimi yerinə yetirməyə başlamışdır. Tiflis azərbaycanlılarının dəfn mərasimində ümumi şəriətə bağlı qaydalardan başqa, onların sırf özünəməxsus, lokal xarakter daşıyan, hələ islamdan qabaqkı dövrə aid olan müəyyən xüsusiyyətləri özündə

əks etdirən bəzi əlamətlər də olmuşdur. Bununla bağlı P.P.Yeçorov XIX əsrdə Tiflis azərbaycanlılarının dəfn mərasimi barəsində çox maraqlı məlumat vermişdir. O, qeyd edirdi ki, «cənazənin önündə mərhumun atını aparırdılar. At qiymətli çula, gümüşə tutulmuş yüyən, dəbdəbəli yəhər və yəhər üstü ilə bəzədilmişdi. Mərhumun tapança və qılıncı yəhərdən asılmış, qara papağı isə yəhərin qaşına keçirilmişdi» [4, 63].

Nəticə. Qeyd olunanlardan da görüldüyü kimi zəngin Azərbaycan mədəniyyətinin formalaşdığı tarixi ərazilərdən biri olan Tiflis və ətraf bölgəsi ümumazərbaycan mədəniyyətinin tərkib hissəsi olmuşdur. XIX əsrin II yarısı – XX əsrin əvvəllərində Cənubi Qafqazın mədəniyyət mərkəzi olan Tiflis Azərbaycan xalq musiqisinin, bayatılarının və aşıq yaradıcılığının inkişaf etdiyi məkan idi. Bu şəhərdə bizim zəngin mədəni irsimiz formalaşmış, eyni zamanda Cənubi Qafqazın digər xalqlarının, xüsusilə gürcü musiqisinin və ümumilikdə mədəniyyətinin zənginləşməsində mühüm rol oynamışdır. Gürcü musiqisində və aşıq yaradıcılığındakı Azərbaycan motivləri dediklərimizi sübut edən danılmaz faktlardır.

Gürcülərin azərbaycanlılarla eyni coğrafi ərazidə yaşamaları, sıx ünsiyyətə olmaları, yadelli işğalçılara qarşı çiyin-çiyinə mübarizə aparıb öz mənəviyyatlarını qorumaları tarixi faktıdır. Harada yaşamalarına baxmayaraq, hər iki xalqın nümayəndələri bir-birilərinin dilini öyrənmiş, adət-ənənələrinə hörmət və ehtiramla yanaşmışlar.

ƏDƏBİYYAT

1. Əhmədov F. Birinci Dəmirçihasanlı Şindilər. Bakı: Zərdabi LTD, 2010, 160 s.
2. Əliyev Ə.T. XIX–XX əsrin əvvəllərində Gürcüstan azərbaycanlılarının ailə məişəti (tarixi-etnoqrafik tədqiqat). Bakı: Elm və təhsil, 2012, 156 s.
3. Həvilov H.A. Azərbaycan etnoqrafiyası. Bakı: Elm, 1991, 256 s.
4. Quliyev H.A., Bəxtiyarov A.S. Azərbaycanda qədim dini ayinlər və onların məişətdə qalıqları. Bakı: Azərənəşr, 1968, 110 s.
5. Quliyeva N.M. Azərbaycanda müasir kənd ailəsi və ailə məişəti. Bakı: Elm, 2005, 346 s.
6. Məcnunov R.M. “Azərbaycan mədəniyyəti tarixində Tiflis şəhəri (XIX–XX əsrin əvvəlləri)” [Mətn]: tarix üzrə fəls. d-ru e. dər. al. üçün təq. ol. dis.: 5503.02. /R.M.Məcnunov; A.M.A. Bakıxanov adına Tarix İn-tu.B., 2018, 191 s.
7. Tiflis–Borçalı–Danışan tarix filmi. İTV // <http://www.youtube.com/watch?v=NfPWe6q0bb4>
8. Аргутинский-Долгорукова А.М., Бочкарева В.П. и Данилович Р.И. Районы Тифлиско-Карско-Эриванской железной дороги в экономическом и коммерческом отношении. Тифлис: Типография Я.И.Либермана, Михайловская, 64, 1897.
9. Ахмедов А.К. Семья и семейный быт азербайджанцев (историко-этнографическое исследование Дманисско-го района Груз. ССР). Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Баку: 1970, 175 с.
10. Ахундов М.Ф.. Избранные философские произведения. Баку: Азернешр, 1982, 340 с.
11. Летопись Картли. Пер., введ. и примеч. Г.В.Цулая; [Ред. кол.: З.Н.Алексидзе, В.Н.Габашвили, Н. С. Джанашиа и др.]; АН СССР, Ин-т этнографии, АН ГССР, Комис. по источникам истории Грузии. Тб.: Мецниереба, 1982, Тип. АН ГССР, 112 с.

ИСТОРИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА АЗЕРБАЙДЖАНСКИХ ТРАДИЦИЙ В ТБИЛИСИ (XIX- начало XX вв.)

Рагим М.МАДЖНУНОВ

РЕЗЮМЕ

Ряд регионов Южного Кавказа, одного из старейших населенных пунктов в мире, сыграл важную роль в формировании и эволюции азербайджанской культуры. Азербайджанские турки, коренное население Южного Кавказа, поселились и действовали на очень большой территории в этом географическом районе и создали свою собственную богатую культуру.

Одним из таких регионов, населенным и созданным азербайджанскими турками, был Тифлис, который до сих пор считается одним из городов Аррана в средневековых источниках. Этот город имел особое место и роль в формировании богатой культуры, созданной нашим народом. Этот город также играл роль одного из важных центров азербайджанской культуры начала XIX-XX веков, который мы выбрали для исследования, и с этим городом была связана часть нашей богатой культуры.

Тбилиси, один из старейших турецких центров на Кавказе, исторически был известен как один из основных центров кавказского ислама. Еще в VIII-XII веках здесь действовало мусульманское государство, а турки, в том числе азербайджанские турки, издревле населяли Тбилиси и его окрестности.

Город Тбилиси был важным центром в развитии религиозного и светского образования в Азербайджане в начале XIX-XX веков. Некоторые деятели науки и культуры Азербайджана, видные священнослужители получили образование в духовных и светских школах Тбилиси.

Исследования убедительно показали, что в начале девятнадцатого и начале двадцатого веков не было области азербайджанской культуры, в которой город Тбилиси не играл бы роли. Тбилиси был признан одним из важнейших центров развития азербайджанской культуры как один из культурных центров, сыгравших неоценимую роль в развитии азербайджанской науки и культуры, прозы, поэзии, драмы, музыки, фольклора, театра, печати, образования, научная и философская мысль.

В статье исследуется сохранение древних азербайджанских традиций в Тбилиси и приверженность им людей. Сходства и различия между свадьбами, помолвками, похоронами и брачными церемониями были изучены и изучены.

Ключевые слова: Тбилиси, этнография Азербайджана, турки, обычай, свадьба, похороны.

HISTORICAL CHARACTERISTICS OF AZERBAIJANI TRADITIONS IN TBILISI (XIX- early XX centuries)

Rahim M.MAJNUNOV

SUMMARY

A number of regions of the South Caucasus, one of the oldest human settlements in the world, also played a major role in the formation and evolution of Azerbaijani culture. Azerbaijani Turks, an aboriginal population of the South Caucasus, settled and operated in a very large area in this geographical area and created a rich culture of their own.

One of such regions inhabited and created by the Azerbaijani Turks was Tiflis, which is

still considered one of the cities of Arra in medieval sources. This city had a special place and role in the formation of the rich culture created by our people. This city also played the role of one of the important centers of Azerbaijani culture in the early XIX-XX centuries, which we chose for research, and a part of our rich culture was connected with this city.

Tbilisi, one of the oldest Turkish centers in the Caucasus, has historically been known as one of the main centers of Caucasian Islam. As early as the 8th-12th centuries, a Muslim state functioned here, and Turks, including Azerbaijani Turks, have inhabited Tbilissi and its environs since ancient times.

The city of Tbilisi was an important center in the development of religious and secular education in Azerbaijan in the early XIX-XX centuries. Several figures of science and culture of Azerbaijan, prominent clergymen were educated in the spiritual and secular schools of Tbilisi.

Research has shown conclusively that in the early nineteenth and early twentieth centuries, there was no area of Azerbaijani culture in which the city of Tbilisi did not play a role. Tbilisi was recognized as one of the most important centers of development of Azerbaijani culture as one of the cultural centers that played an invaluable role in the development of Azerbaijani science and culture, prose, poetry, drama, music, folklore, theater, press, education, scientific and philosophical thought.

The article examines the survival of ancient Azerbaijani traditions in Tbilisi and the people's adherence to them. The similarities and differences between weddings, engagements, funerals and marriage ceremonies have been studied and studied.

Keywords: Tbilisi, Ethnography of Azerbaijan, Turkish, traditions, wedding, funeral.